

Máchův Máj

Pro seminář funkčně-strukturálního rozboru básně předesílám několik rozměrů historicko-filologického ukotvení rozebíraného textu. Skutečnosti zde uváděné nijak nepředjímají, jak onen rozbor bude vypadat, a jejich relevance pro jednotlivé interpretační kroky bude jen zprostředkována, což se navíc ozřejmí teprve s odstupem. O to důležitější je bezprostřední poselství těchto podkladů: K rozboru každého díla nutno přistupovat zodpovědně a s úctou. Zde ukazujeme, co do přípravy na rozbor – vedle jiného – též patří; jak, vyložím v semináři. TH

Karel Hynek Mácha (16.XI 1810 – 5.XI 1836)¹

RODINNÉ ZÁZEMÍ A SPOLEČENSKÉ POSTAVENÍ

KHM se narodil v Praze na Újezdě, tedy na dobré adrese, co první dítě v mladé rodině poměrně prosperující. Nedlouho po narození druhého syna, Michala (1812–1871), rodina zchudla; další sourozenci už nebyli. Máchovi procházejí chudinskými čtvrtěmi Nového i Starého Města Pražského, teprve 1826 se poněkud vzmožou a najmou si krámeček na Dobytčím trhu (551/2): rodiče bydlí vzadu v krámku, student Hynek v přístěnku na dvoře, v »trudné komnatě«, mladší bratr Michal se učí mlynářem mimo Prahu. Že za takto bědných poměrů Hynek chodí do škol a vystuduje celou universitu, je mimořádné a svědčí to o pochopení a hodnotovém nastavení jeho rodičů. Co se stalo bratru Michalovi, bylo tehdy běžné: chudá městská rodina, která všechny své děti neuživí, pošle některé z nich ke známým či příbuzným na venkov; Michal byl odeslán k lidem známým, aby se vyučil otcovu řemeslu. Dochovaná korespondence svědčí o tom, že Máchovi byla milující rodina, která se o oba své syny starala; vztah mezi bratry byl silný. Hynek si hned po studiích (ukončil počátkem srpna 1836) najde zaměstnání (v polovině září 1836 nastupuje co soudní amanuensis v Litoměřicích) a plně se osamostatní. Má nakročeno ke společenskému vzestupu a jistě by ho byl dosáhl, kdyby nebyl předčasně zemřel.

TĚLESNÉ A DUŠEVNÍ DISPOZICE

Nemáme fyzický portrét KHM, máme svědectví jeho dopisů, deníků a zápisníků i svědectví jeho přátel: Mácha byl muž pevného zdraví, spolehlivé fyzické síly, neuvěřitelné houževnatosti; pronikavý rozum se u něho pojil s mimořádnou podnikavostí a pracovitostí; byl člověk společenský, ve společnosti jednoznačně vůdčí, v lidských vztazích pak sebestředný a žárlivý; že Mácha sám zdůrazňuje pocit osamělosti, berme především jako projev výjimečné inteligence a z ní vycházející výjimečné kritičnosti.

Mácha byl Pražák a světoobčan: jeho zcestovalost – fyzická i literární – je zcestovalostí moderního mladého muže, který ze zajímá o svět a využívá všeho, co velké město nabízí, aby se člověk o světě dozvěděl;² že zemřel a byl pochován v Litoměřicích, je ironická náhoda.³

Nevíme, na co Mácha tak náhle zemřel: tradovaný zápal plic je eufemismem pro historicky doložený těžký průjem. Složíme-li si obraz posledního roku jeho života (svědectví pro to máme dost), pak zemřel na akutní zvrát při chronickém vyčerpání: sebevědomého mladého muže, zvyklého na to, že vydrží vše, dostihl souběh úspěšné tvorby umělecké, úspěšného podniku vydavatelského, úspěšného studia universitního, úspěšné emancipace osobní.

¹ Sobota 5.XI 1836 je oficiální datum úmrtního listu: tak to bylo oznámeno v dobových novinách, tak stálo na původním náhrobku; tak to potvrzuje i dopis Michala Máchy rodičům, kde oznamuje bratrovu smrt (zemřel kolem 11 hodiny večer). Někteří literární badatelé si zakládají na datu 6.XI (ve tři hodiny ráno): to píše Máchův přítel Vincenc Náhlovský Václavu Svatopluku Štulcovi, bohoslovec v Litoměřicích bohosloveci v Praze (dopis ze 7.XI 1836), že se v neděli ráno dozvěděl od kostelníka, když šel akolytovat do biskupského chrámu; kostelník sám ani nevěděl, jak se nebožtík jmenoval, to Náhlovský vyvodil ze souvislostí.

² Hynek v dopisech opakovaně vytýká bratru Michalovi, že si na svých pochůzkách za řemeslem málo všímá krajiny kolem sebe, a poučuje ho, kam se zajít podívat.

³ 1.X 1938 byly Máchovy ostatky tajně převezeny do Prahy (Litoměřice zabrala Německá říše), podrobně prozkoumány v Antropologickém ústavu (práce řídil prof. Jiří Vlček; vznikl přitom i »realistický celoportrét« KHM) a 7.V 1939 slavnostním průvodem přeneseny z Národního musea na vyšehradský hřbitov, kde byly uloženy do rekonstruovaného hrobu litoměřického. Z Máchova druhého pohřbu se stala statistická mlčící národní manifestace.

VZDĚLÁNÍ

Máchovi se dostalo vzdělání v plném rozsahu, jaký dobová soustava vůbec umožňovala:

1824–1830 gymnasium (na Novém Městě v Praze)

1830–1832 filosofie (na Karlo-Ferdinandově universitě v Praze)

1832–1836 práva (na Karlo-Ferdinandově universitě v Praze)

Zároveň mu toto vzdělání otvíralo přístup do kruhů, kam by se při své chudobě a neurozenosti jinak nedostal: toho si byl dobře vědom. Veškerá studia Mácha ukončil v řádném termínu a úspěšně, obecně hodnocen jako dobrý a pilný student se silným zájmem o logiku, metafysiku a matematiku; rigorózní zkoušky, po nichž by se z něho byl stal JUDr. (ty se skládaly vždy až po studiích a nebyly brány za jejich součást), již složit nestačil, protože zemřel.

Samostatně se vzdělával v cizích jazycích: soustavně četl polsky, nahodile rusky, vypisoval si citace v angličtině a francouzštině; němčinu u něho nutno brát jako druhý rodný jazyk a první jazyk kulturní: četl ponejvíce v němčině; latinsky uměl důkladně (v jeho době latina stále byla jazykem speciálního vzdělávání) a na gymnasiu zvládl velké pensum latinské i řecké četby.

Básnit česky bylo z Máchovy strany vědomé rozhodnutí; pro češtinu se Mácha rozhodl po básnické fazi německé.

MÁCHOVO DÍLO VYDANÉ ZA AUTOROVA ŽIVOTA

Jednotlivé básně otištěné časopisecky (1831–1834, Večerní vyražení, Krok, Jindy a nyní, Květy): celkem takto samostatně vyšlo 15 básní beze vztahu k tomu, jak Mácha sám své básně sdružoval a členil.

Z cyklu *Kat* (který je jako intence cyklu doložen v Máchově Zapisníku):

Křivoklad (1834, Květy)

Z cyklu *Obrazy ze života mého* (který byl jako cyklus ohlášen v časopise):

Večer na Bezdězu (1834, Květy)

Márinka (1834, Květy)

Spisy Karla Hynka Máchy. Díl první. Svazek první. V Praze 1836.

Máj. Báseň od Karla Hynka Máchy. V Praze 1836.

Máj vydal Mácha nákladem vlastním a vydal jej vlastně zástupně, za román *Cikáni*, který censúra zamítla.⁴ Na přelomu ledna a února 1836 Mácha píše, že hodlá *Máj* co nejdříve dohotovit, koncem března, že už se sází; v dubnu *Máj* vyšel: ohlášen v Květech 28.IV 1836.⁵ Jako druhý svazek prvního dílu svých *Spisů* zamýšlel Mácha vydat historickou prósu *Valdice*, z té však dopsal pouze začátek.

Po druhé vydal *Máj* až Ignác Leopold Kober 1861 (s vrocením 1862); předtím vyšel jen neúplně (1. zpěv a část 2. zpěvu) roku 1845 u Kateřiny Jeřábkové péčí (a nákladem) Michala Máchy a Karla Sabiny.

MÁCHOVA POZŮSTALOST

Veškerou písemnou pozůstalost zajistil bezprostředně po Hynkově smrti jeho bratr Michal. Rukopisy byly na posouzení u různých vlastenců a různě se po částech opisovaly; přitom se mohlo i něco ztratit, jak 1845 naznačuje Karel Sabina, který v zastoupení Michala Máchy co majitele

⁴ Mácha líčí příteli Hindlovi, že *Cikány* napsal na výzvu knihkupce Martina Neureuttera, že nikdo neví, proč je censúra zamítal, že osobně navštívil censora Zimmermanna, s nímž je zadobře, a ten ho ujistil, že pomůže, aby román vyšel, a vyzval, ať posečká a zatím vydá svou báseň. Sabina v *Úvodu povahopisném* tvrdí, že k napsání dobrodružného románu vyzval Neureutter Máchu po časopiseckém úspěchu jeho *Křivokladu*. Román *Cikáni* vyšel až 1857 nákladem Kateřiny Jeřábkové.

⁵ „Právě vyšel a pouze u spisovatele (na Dobyčtím trhu číslo 451–2) k dostání jest: *Máj. Romantická báseň od K.H.Máchy*, a sice v ceně 30, 22 a 14 kr. ve stříbře. Jest to *Spisů Máchových* dílu prvního svazek první. Následovatí bude co nejdříve svazek druhý, obsahující povídku z dějin vlasteneckých, o kterémžto se budoucně obšírněji zpráva podá.“ — 5.V 1836 vychází v Květech oprava: „Omylem v čísle předešlém nepravý udán byt pana Máchy (spisovatele Máje). Bydlíť na Dobyčtím trhu číslo 551, kdež i báseň jeho k dostání.“

díla se o vydání staral.⁶ Právě Sabina vydává 1845 u Jeřábkové *Spisy Karla Hynka Máchy*: vyšel pouze svazek 1, obsahující Sabinův *Úvod povahopisný* a část *Máje*.⁷ Sabina ve svém *Úvodu* cituje Máchovy dopisy a verše, které už odjinud neznáme. To vedlo později Oldřicha Králíka ke smělé konstrukci, že velká část Máchova díla je Sabinův podvrh — včetně slavné *Pouti krkonošské*.

Vydavatelský záměr Karla Sabiny a Michala Máchy ztroskotal na naprostém nezájmu českého čtenářstva. Michal Mácha následně (1846) zastavil bratrovu pozůstalost i s autorským právem u Karla Marii Drahotína, barona Villaniho, který je slíbil vydat, leč neučinil tak. Iniciativu pro vydání Máchových spisů přebírá Josef Václav Frič.⁸ Ten získal od Michala Máchy, co mu zbývalo z Hynkovy pozůstalosti, a chtěl vyplatit zástavu u Villaniho; Villani ji ovšem raději vydal Františku Ladislavu Riegrovi (asi 1856).⁹ Díky tomu začala Kateřina Jeřábková chystat souborné vydání díla KHM. 1857 vyšli po prvé úplně *Cikáni*, víc ale Jeřábková nezvládla. Autorské právo od ní odkoupil Ignác Leopold Kober a 1862 vydal ve dvou svazcích *Dílo Karla Hynka Máchy* (1. svazek, obsahující *Máj*, materiálně vyšel již 1861).

MÁCHOVSKÉ ZÁHADY A ROZPAKY

Autograf *Máje*. 1916 našel středoškolský profesor Jan Šafránek v Katusicích na Mladoboleslavsku v knihovně po statkáři Janu Krouském (1814–1876), aktivním vlastenci, úplný rukopis *Máje*; Krouského rodina o jeho původu nic nevěděla. Jde o Máchův vlastnoruční opis: proč vznikl a jak se ke Krouskému dostal, není známo. Opis zůstává majetkem rodiny Krouských dodnes; je dostupný jen ve faksimile vydaném narychlo roku 1916.

Villaniovský sešit. Máchovský badatel Karel Janský pojal podezření, že Drahotín Villani si z Máchovy pozůstalosti, kterou měl v zástavě, něco ponechal. 1923 se písemně zeptal Drahotínova syna Oskara, ten odpověděl, že rodina nic nemá; 1924 Oskar zemřel. 1945 se Janský seznámil s Oskarovým synovcem Gustavem Villaním a ten tvrdil, že u své tety vídal v mládí „nějaký sešit, pravděpodobně Máchův“. Gustav jednal velmi nevěrohodně, nicméně vytvořil legendu, že v rodině Villaniů byl Máchův sešit, jenž přišel ke zničení, když Gustavova teta byla po roce 1945 vyhnána z Československa.

Intímní pasáže. Máchův Deník 1835 obsahuje krátké pasáže psané tajnou abecedou, kterou Mácha sám vytvořil. Po prvé je rozluštil Jakub Arbes, luštění potvrdil a dokončil František Krčma. V šifrovaných pasážích Mácha popisuje své erotické prožitky s Lori Šomkovou.¹⁰ Krčma stejně jako jeho pokračovatel Karel Janský ve svých vydáních máchovských materiálů šifrované pasáže vypustili; Janského za to kritizovali surrealisté a on se s nimi soudil (1936). Po prvé vyšly Má-

⁶ Do Koberova souborného vydání (1861–1862) vycházely občas časopisecky v Praze, Vídni, ale též Bratislavě – to vše byl jeden stát – příklady Máchova díla v českém originále, případně v německém překladu: šlo přitom jak o díla za Máchova života vydaná (*Márinka*, *Máj*), tak o díla z pozůstalosti.

⁷ Neúplně vyšel *Máj* proto, že vydavatelé měli málo peněz a potřebovali se vejít do pevného počtu archů; Sabina kvůli tomu též krátil svůj velmi podrobný a bohatě dokumentovaný *Úvod*, apologeticky zaměřený proti Tylovi *Rozervanci* (1840).

⁸ Sabina si od roku 1848 odpykával trest těžkého žaláře; Frič byl vězněn jen krátce a v Praze žil »pouze« pod policejním dohledem.

⁹ 1851 vyšlo v *Lumíru*, jež řídil právě J.V.Frič, na pokračování prvních 7 kapitol *Cikánů* co ukázka. Redakce uzavírá poznámkou: „Zde končíme zlomek ze skvělého romantického obrazu *Cikáni* z pera našeho trpce oželeného Karla Hynka Máchy, s vroucím přáním, aby oprávněnému dědici Máchových spisů brzy možno bylo v úplném vydání spisu jeho českému obecnstvu vysoce zajímavý celek podati. Kým by nás na to již dlouho čekati nenechal!“

¹⁰ Na tom, co Mácha píše, dnes nic šokujícího neshledáváme: sebestředný mladý muž objevuje sexualitu; co přitom prožívá jeho dívka, ho nezajímá, vrcholem jeho empatie je otázka: nebolí tě to? Historická hodnota oněch pasáží spočívá v tom, že z té doby žádné jiné svědectví takové povahy nemáme, neboť nevzniklo.

chovy erotické pasáže v 70. a 80. letech v samizdatu a v exilových nakladatelstvích, v Česku až 1993; nejlepším vydáním je od Pavla Vašáka 2007.

PRAMENY *MÁJE*

Jediným zdrojem textu je tištěné vydání 1836. Nemáme rukopis, který sloužil za předlohu pro sazbu, ani rukopis, který schválila cenzúra. Máme nedatovaný jednostránkový »Náčrt *Máje*« : obsahuje krátké pasáže z 1. a 3. zpěvu a delší pasáž, která v tisku není; máme ojedinělé verše *Máje* v Máchově Zápisníku z let 1833–1835 : celkem sedm míst, šest jednoveršových, jedno o osmi verších.

Dochoval se izolovaný lístek, na němž Mácha svůj *Máj* vykládá, a to výrazně jinak, než jak jej »tradičně« vnímáme, leč konsistentně s obsahem básně.¹¹ Nevíme, komu byl tento »Výklad *Máje*« určen: tradičně se uvádí, že pro cenzuru, leč stejně tak dobře mohl mířit na vlasteneckého čtenáře-spotřebitele, jakým byl třeba Hynek Komm, jemuž Mácha svůj *Máj* dedikoval, aniž tušíme, proč.¹²

Autograf *Máje* objevený u Krouských je vlastnoručním opisem tištěného vydání: místa, kde se odchýlil, Mácha sám opravil dle tisku.

TEXTOVÁ DANOST *MÁJE*

S ohledem na (ne)dochované prameny *Máje* musíme vycházet z první tištěné podoby a tuto brát vážně v jejím celku. Dílo má dva titulní listy: (1) Spisy Karla Hynka Máchy, díl první, svazek první; (2) *Máj*, báseň od Karla Hynka Máchy. První titulní list hlásá *Dalekát cesta má! Marné volání!!*, což je ve vztahu k pasáži 814–819 na konci zpěvu IV, kde pětadvacetiletý básník odděluje celý svůj dosavadní život od všeho, co bude následovat. Báseň začíná za druhým titulním listem dedikací Hynkovi Kommovi, pokračuje předzpěvem *Čechové jsou národ dobrý!* a zpěvy I až IV, přičemž zpěv III je obalen intermezzy I a II; končí až za zpěvem IV »Poznamenáním«, v němž autor vykládá verše 434–436 z intermezza I. Je-li 1. titulní list gestem uzavření dosavadního života, je »Poznamenání« na konci svazku projevem filologické akurátnosti: básník dbá, aby jeho narážce bylo správně rozumět; podání toho, jak básník k oné vědomosti přišel, je pak samo básnickou stylizací.

Máj vyšel 1836 pravopisem »analogickým« (Dobrovský, Hanka), tehdy novým, který pro Máchu samého byl vědomým rozhodnutím,¹³ ne však ještě »skladným« (Šafařík, Čelakovský, Purkyně), který teprve by byl bezprostředně srozumitelný pro současného čtenáře. Proto se *Máj* vydává v transkripci. Standardní transkripce respektují dobovou interpunkci, ne však majuskule a minuskule. Úzkostlivě pak dbají na zachování délky samohlásek všude tam, kde je v prvním vydání příznakově vyznačena. Nemáme kritické vydání, které by se vyjadřovalo k případům, kdy samohlásková délka fakticky je, tedy »má být«, leč není vyznačena, což dobově bylo běžné zvláště u náslovného /u :: ú/, které se v bratrském pravopise oboje psaly {v}. Nereflektuje se dále, že

¹¹ „Následující básně jest oučel hlavní slaviti májovou přírody krásu; k tím snadnějšímu dosažení oučelu tohoto postavena jest doba májová přírody proti rozdílným dobám života lidského. Tak u příkladu v čísle prvním tichá, vážná atd. láska v přírodě proti divoké, vášnivě, nezřízené lásce člověka; taktéž jiné vlastnosti májové přírody proti podobným života lidského dobám v číslech ostatních. Pověst tedy čili děj básně této nesmí se co věc hlavní považovati, nýbrž jen tolik z děje toho v báseň přijato, jak daleko k dosažení oučelu hlavního nevyhnutelně třeba. Děj se koná u města Híršberg mezi horami, na nichž hrady Bezděz, Pernštejn, Houska a v dálce Roll k východu, západu, poledni a půlnoci okazují. — Ostatních co se oučelů dotýče, jakož i sententia moralis z celého snadněji se vyrozumí.“

¹² „Mnohováženému / pánu a panu / Hynkovi Kommovi, / usedlému měšťanu Pražskému, / vlastenci horlivému, / na důkaz uctivosti obětuje / spisovatel“ — stojí vytištěno na samém začátku básně. Hynek Komm (1790 – 1875) je historicky doložená postava, o vztahu Hynka Komma a Hynka Máchy není známo zřetelně nic; společenským zařazením patří do různých světů. Celá dedikace může být gestem básníkova společenského sebe-uvědomění a sebe-povznesení.

¹³ V Krouského Autografu je nemálo míst, kdy Mácha při opisování spontánně zapsal slovo po způsobu starém, tedy ještě tradičně »bratrském«, a následně je opravil dle způsobu nového.

Máchovo oblíbené dloužení /ů → ů/ vyžaduje grafém {ú}, nikoliv {ů}, které odráží dloužení /ö → ů/, čili {člun → člún, luna → lúna}, stejně jako při inverzním krácení {usta, ustech – úst}.

Připouští se jediná textová emendace, a to ve verši 347 *vánky* místo vytištěného *vlnky*. Důvod je ten, že pasáž (347–351) *A lehounce si vlnky [-> vánky] hrají / jezerní dálkou pode věží, / s nimi si vlnky šepotají, / vězně uspávati se zdají, / jenž v hlubokých mrákotách leží připomíná předchozí pasáž (152–153) Kol bílé věže větry hrají, / při níž si vlnky šepotají*, ve které je funkční distribuce mezi větrem a vlnami. Ve verši 347 slova *větry* z důvodu zvukové hudebnosti použít nelze, slova *vánky* však ano.

Výše uvedené představuje jen některé parametry filologického ukotvení *Máje*. K dalším patří textový korpus celého Máchova uměleckého díla, textový korpus veškerých Máchových dopisů a poznámek, referenční korpus dobové i předchozí české poesie. Nic z toho však zde z důvodů objemových nemůžeme ani naznačit.